

Lapsi **myrskyn keskellä**

– vaikeiden huoltoriitojen
dynamiikka, väkivalta,
väkivaltaepäilyt ja
vieraannuttaminen

Taina Laajasalo

Vaikea ja pitkäkestoinen huoltoriita vaatii tehokasta puuttumista, sillä se vaarantaa lapsen kasvun ja kehityksen. Toisaalta sekä kotimaassa että kansainvälisesti vaikeat huoltoriidat koetaan eri hallinnonaloilla poikkeuksellisen kuormittaviksi tilanteiksi. Erityisen haastavia ovat väkivaltaa, väkivaltaepäilyjä tai vieraannuttamisväitteitä sisältävät huoltoriidat. Artikkelivalottaa vaikeiden huoltoriitojen dynamiikkaa ja niihin kytkeytyviä väkivaltaväitteitä ja antaa ammattilaisille suuntaviivoja näissä tilanteissa työskentelyyn.

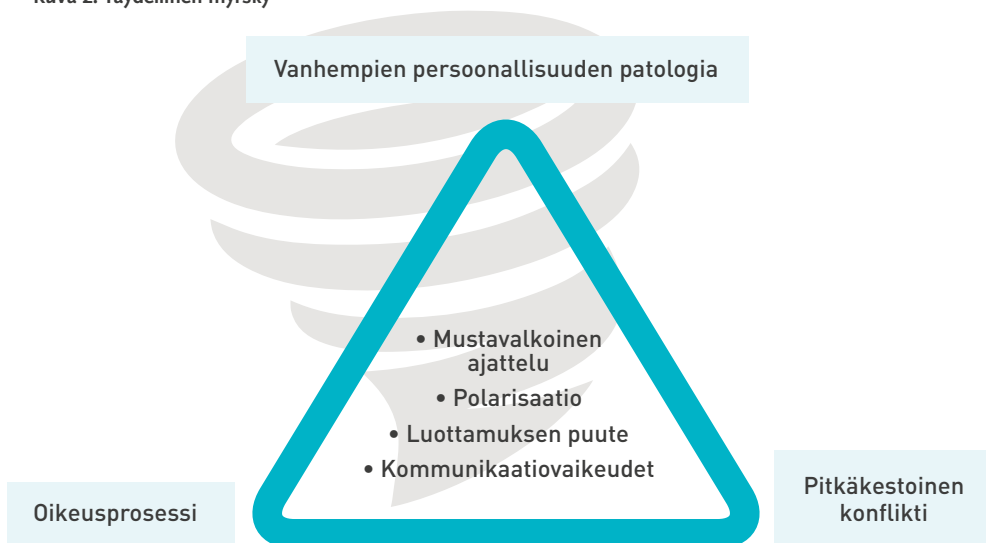
Vaikeiden huoltoriitojen dynamiikasta

Vanhempien ero on vuositasolla tuhansia lapsia koskettava, merkittävä stressitekijä lapsen elämässä. Suurilla aineistoilla tehdyt pitkittäistutkimukset osoittavat, että enemmistö perheistä sopeutuu eron jälkeiseen uuteen arkeen verrattain hyvin. Tämä lohdullinen viesti kätkee kuitenkin taakseen sen tosiasian, että pieni joukko vanhempia (tutkimuksista riippuen noin 10–20 %) ei parin vuoden siirtymäjaksonkaan jälkeen kykene yhteistyösuhteeseen ja toimivaan eron jälkeiseen vanhemmuuteen. Osa vanhemmista juuttuu pitkäkestoisiin, intensiivisiin konflikteihin, joiden juuret voivat ulottua jo eroa edeltävään aikaan. Näitä tilanteita luonnehtivat muun muassa vanhempien väliset vaikeat kommunikaatiovaikeudet, toistuvat ja pitkittyvät viranomaisprosessit, väkivalta ja väkivaltaepäilyt, riidan vahva kytkeytyminen lapsiin sekä vaikeudet erotella vanhemmuuteen ja ex-puolisoon liittyvät kysymykset toisistaan. Lapsen kannalta nämä

tilanteet on tunnistettu erityisen haitallisiksi. Amerikkalainen oikeuspsykologi ja psykoterapeutti Abigail Judge kollegoineen (2017) on kuvannut vaikean, jumiutuneen huoltoriitailanteen dynamiikkaa täydellisen myrskyn käsitteen kautta. Täydellisellä myrskyllä tarkoitetaan yleisesti tilannetta, jossa useampi vahva voima vaikuttaa toisiinsa samanaikaisesti ja kokonaisuus on voimaltaan enemmän kuin osiensa summa. Vaikeassa eroriidassa voidaan tunnistaa ainakin kolme keskeistä seikkaa, jotka synergisesti vaikuttavat toisiinsa.

Ensimmäinen huomioitava seikka on, että tutkimusten mukaan pitkäkestoisesti riitelevistä vanhemmista yleensä toisella tai molemmilla on persoonallisuushäiriöitä tai muita psyykkisiä pulmia. Usein näillä vanhemmilla on jo ennen eroa ollut puutteita vanhemmuustaidoissa. Persoonallisuudessa saattavat korostua esimerkiksi joustamattomuus ja mustavalkoisuus, ihmissuhteiden ailahtelevuus ja kyvyttömyys arvioida oman toiminnan vaiku-

Kuva 2. Täydellinen myrsky

3 Vaativa erotyö

tuksia lapsen ja muiden ihmisten kannalta. Toiseksi vaikeaan huoltoriitaan liittyy päällekkäisiä ja pitkäkestoisia oikeus- ja muita viranomaisprosesseja. Etenkin oikeudenkäynnit ovat luonteeltaan polarisoivia, vastakkainasettelua korostavia, ja pitkäkestoisia, ja ne ovat jo sinällään psyykkisesti hyvin kuormittavia kummallekin osapuolelle. Kolmanneksi pitkäkestoinen riitely, siihen liittyvät negatiiviset tunteet ja näiden aiheuttama lisääntyvä stressi aiheuttavat paitsi psyykkistä huonovointisuutta, myös korostavat entisestään niitä jäykkiä ja joustamattomia toiminnan ja käyttäytymisen tapoja, joita vanhemmilla saattaa olla.

Muun muassa Hertzmann kumppaneineen (2016) on todennut pitkäkestoisiin eronkonflikteihin liittyvien voimakkaiden tunnetilojen ja näiden säätelyvaikeuksien heikentävän mentalisaatiota, mielellistämisen kykyä, jossa vanhemmilla voi jo ennestään olla vaikeuksia. Jatkuva konflikti vaarantaa kyvyn ymmärtää omien ja toisten tekojen takana vaikuttavia mielensisältöjä, edistää myönteistä yhteis- tai rinnakkaisvanhemmuutta entisen kumppanin kanssa ja pitää lapsen tarpeet mielessä ja tunnistaa niitä.

Ei ole yllättävää, että edellä mainitun kaltaisten voimien ristivedossa työskentely herättää myös ammattilaisessa vahvoja tunteita. Tutkimukset (mm. *Turoy-Smith ym. 2018; Yliruka ym. 2018*) ovat osoittaneet, että ammattilaiset pitävät vaikeiden erotilanteiden kanssa työskentelyä erityisen kuormittavana. Tutkimuksissa ammattilaiset ovat tunnistaneet muun muassa itsessään heränneen tarpeen ”valita puoli”. Vahvoja tunteita herättävässä tilanteessa työtä alkavat tavallista herkemmin ohjata asenteet, ennakkokäsitykset ja puutteelliset tiedot tehdyt ratkaisut. Ammattilaisten olisi-kin tärkeää käsitellä esimerkiksi työnohjauk-

sen kautta sitä, miten itsessä viriävät tunteet ja ns. vastatransferenssi voivat sekä hyödyntää että haitata työskentelyä huoltoriitatilanteessa olevien perheiden kanssa.

Vaikeiden huoltoriitojen seuraukset lapsen kannalta

Tutkimukset ovat toistuvasti osoittaneet, että kaikenikäiset lapset kärsivät vanhempien välisestä konfliktitilanteesta, eniten silloin, kun riitatilanne jatkuu pitkään, on intensiivinen ja keskittyy lapsiin. Pitkäkestoinen eron jälkeinen konflikti (ns. high-conflict divorce) lisää ongelmien riskiä lähes jokaisella lapsen kehityksen osa-alueella: tunne-elämässä, itsetunnon, sosiaalisessa elämässä ja akateemisessa suoriutumisessa. Oireet voivat suuntautua sisäänpäin, kuten masennus, tai ulospäin, kuten käytösoireet. Hollantilaisstudium (*Van der Val ym. 2019*) osoitti, että korkean konfliktin eroriidoissa lähes puolella lapsista oli kliinisesti merkittäviä traumaoireita. Lapset raportoivat esimerkiksi olevansa kyvyttömiä lopettamaan vanhempien eron ajattelua silloinkin, kun olisivat halunneet. He myös välttelivät asian nostamista esiin vanhempiensa kanssa.

Mekanismit, jotka selittävät riitaisen eron haittavaikutuksia lapseen, ovat vielä osin epäselvät (*van Dijk ym. 2020*). Tiedetään, että korkean konfliktin eron vaikutukset ulottuvat lapsiin vanhemmuuden laadun kautta. Riitelevien vanhempien voi olla vaikeampi antaa lapselle lämpöä, aikaa ja kannustusta. Toisaalta torjunta, vihamielisyys ja muut negatiivisen vanhemmuuden muodot voivat lisääntyä, mikä osaltaan kasvattaa lapsen psyykkisten ongelmien riskiä. Lapseen vaikuttaa myös vanhempien välinen konflikti suoraan. Tämä on ongelma etenkin silloin, kun lapsi on riito-

jen välikappaleena ja lapsen arviota tilanteesta värittävät itsesyytökset ja kokemukset uhasta. Kehittyvän lapsen tunnetaitoja ajatellen jatkuva riita näyttää lapselle myös toimimattoman mallin käsitellä konfliktitilanteita ja vaikeita tunteita.

Vanhemmat ovat lapselle tärkeitä, useimmiten myös riitelevät ja kaltoinkohtelevat vanhemmat. Lapsi kokee usein ristiriitaa lojaalisuuksissaan: molemmat vanhemmat ovat lapselle rakkaita ja hän kokee menettämisen pelkoa. Risto Karttunen (2010) on väitöskirjassaan todennut, että suurin osa lapsista ei vaikeissa huoltoriidoissa pysty psykologisista syistä käyttämään puhevaltaansa tavalla, joka mahdollistaisi esteettömän ja riippumattoman lapsen mielipiteen kuulemisen. Pitkään huoltoriitatilanteessa eläneillä lapsilla käsitykset ympäröivästä maailmasta, vuorovaikutussuhteista ja omasta itsestä saattavat vääristyä. Kummaltakin vanhemmalta lapselle välittyvä ”oma totuus” ajankohtaisesta tilanteesta, perheenjäsenistä ja perheen aiemmista vaiheista voi äärimmillään johtaa jopa kokonaan virheellisiin muistikuviin esimerkiksi perheen historiasta tai toisesta vanhemmasta. Riidan keskellä vanhemmat tiedostavat harvoin, miten helppo lapsen mieli- ja muistikuviin on vaikuttaa tahattomastikin, esimerkiksi silloin, kun lapsi kuulee keskusteluja ja havaitsee tunneilmaisuja.

Väkivalta ja väkivaltaepäily huoltoriidoissa

Huoltoriitoihin kytkeytyy varsin usein ilmoituksia lapsiin kohdistuvasta väkivallasta. Kirjallisuudessa sekä huoltoriitaa (huoltajuuskiistaa) että väkivaltaepäilyä tai todennettua väkivaltaa kutsutaan ”cross-over”-tilanteeksi.

Pitkään huoltoriitatilanteessa eläneillä lapsilla käsitykset ympäröivästä maailmasta, vuorovaikutussuhteista ja omasta itsestä saattavat vääristyä.

Oikeuden pöytäkirjoihin perustuneessa ruotsalaistutkimuksessa yli puolessa huoltoriitatapauksista vanhempien väliseen konfliktiin liittyi ainakin osin väkivaltaa, sen uhkaa tai väkivaltaepäilyä (*Bergman & Rejmer 2017*). Kanadassa lastensuojelun eri vuosina tutkimista kaltoinkohteluepäilyistä noin 12 prosentissa havaittiin huoltoriitataustaa (*Saini, Laajasalo & Platt 2020*). Suomessa niistä väkivaltaepäilyselvityksistä, jotka tulevat HUS-alueen lasten ja nuorten oikeuspsykologian yksikköön poliisin virka-apupyynnöllä, noin neljännekseen kytkeytyy jonkinasteinen huoltoriita tai ajan-kohtainen erotilanne. Jo aiemmin muun muassa Teija Hautanen (2010) on väitöskirjassaan todennut perheensisäiseen väkivaltaan liittyvien väitteiden olevan merkittävä taustatekijä suomalaisissa käräjä- ja hovioikeuksissa käydyissä huoltoriidoissa. Hyväksikäyttösytykset ovat pahoinpitelysyytöksiä harvinaisempia.

Riitaisten erojen yhteydessä esiin nostettu väkivaltaepäily voi olla todenperäinen tai pe-

”

Altistavia tekijöitä ovat muun muassa vanhempien keskinäisen luottamuksen puute, katkennut kommunikaatio sekä lapsen käytöksen ja tunne-elämän muutokset, jotka ilmenevät esimerkiksi hänen siirtyessään toisen vanhemman luokse.

Kuvio 2. Esimerkki vanhemman aitoon huoleen pohjautuvasta, mutta sittemmin aiheettomaksi osoittautuvasta väkivaltaepäilystä

rätön. Perusteettomina pidettyjen epäilyjen määrä on tutkimuksissa vaihdellut huomattavasti. Tuoreen kansainvälisen katsauksen mukaan ne ovat huoltoriitatilanteissa kuitenkin harvinaisempia kuin yleisen keskustelun perusteella saattaisi olettaa (Saini, Laajasalo & Platt 2020). Lisäksi on syytä muistaa, että perättömiä syytöksiä väkivallasta voidaan esittää joko tahallisesti (esim. oikeusjärjestelmän manipuloimistarkoituksessa tai kostotarkoituksessa) tai tahattomasti (aidon huolen vuoksi). Edellä mainittu katsaus osoitti, että perätön väkivaltaepäily nostetaan huoltoriitatilanteesakin todennäköisemmin tahattomasti kuin tahallisesti, vaikkakin tahalliset perättömät pahoinpitely- ja seksuaalirikossyytökset ovat huoltoriitojen yhteydessä jossain määrin yleisempiä kuin muissa tilanteissa.

Kuvio 2 esittää yhden mahdollisen tapahtumainkulun, jonka kautta aiheeton, mutta aitoon huoleen liittyvä epäily voi syntyä. Altistavia tekijöitä ovat muun muassa vanhempien keskinäisen luottamuksen puute, katkenut kommunikaatio sekä lapsen käytöksen ja tunne-elämän muutokset, jotka ilmenevät esimerkiksi hänen siirtyessään toisen vanhemman luokse.

Vieraannuttaminen

Vieraannuttamisella tarkoitetaan toimintaa, jonka avulla aikuinen, tyyppillisesti lapsen vanhempi tai vanhempaan rinnastettava henkilö, pyrkii vahingoittamaan lapsen ja vieraannuttamisen kohteena olevan vanhemman välistä kiintymys- ja vuorovaikutussuhdetta. Tutkimusten mukaan tyyppillisimpiä toimintatapoja ovat pahan puhuminen ja kielteisten käsitysten välittäminen toisesta vanhemmasta sekä yhteydenpidon rajoittaminen tai estäminen

erilaisin keinoin. Sekä tutkijat että käytännön työn tekijät ovat varsin yksimielisiä siitä, että vieraannuttaminen on yksi perheväkivallan muoto, jolla on huomattavat ja laaja-alaiset kielteiset seuraukset lapsen ja koko perhesysteemin kannalta (Harman ym. 2018). Vaikeimmissa tapauksissa vieraannuttava käyttäytyminen tuhoaa lapsen ja toisen vanhemman välisen suhteen kokonaan. Eri selvitykset osoittavat, että ammattilaiset tunnistavat ilmiön myös Suomessa. Arviointia haastaa validoitujen mittareiden puute ja perheiden kanssa tehtävää työskentelyä puolestaan tutkittujen työmenetelmien puute.

Tiedeyhteisössä käydään yhä debattia vieraannuttamisen taustatekijöiden ja pitkäaikaisseurauksien luonteesta ja laadusta. Tutkijoiden valtavirran mielestä tulisi puhua vieraannuttavista toimintatavoista ja käyttäytymismalleista, ei diagnoosiin rinnastettavissa olevasta lapsen oirekombinaatiosta tai ”syndroomasta”.

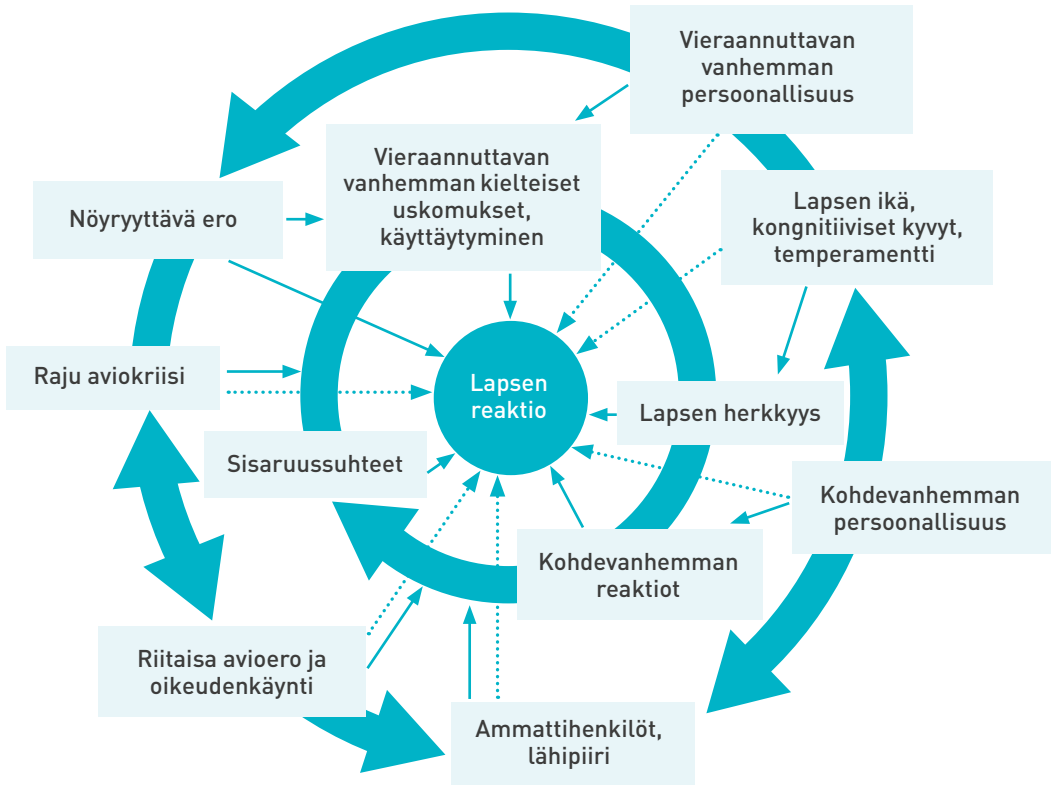
Varhaisessa tutkimuksessa vieraannuttamista selitettiin kahden tekijän mallilla. Siinä

Vieraannuttaminen on yksi perheväkivallan muoto, jolla on huomattavat ja laaja-alaiset kielteiset seuraukset lapsen ja koko perhesysteemin kannalta.

Tilanteen kartoittamiseksi tehtävä selvitys ei voi olla laadukas, jos ei ymmärretä, miten esimerkiksi lapsen kertomus ja kuvaus tilanteesta suhteutuu muuhun käytettävissä olevaan tietoon.

Kuvio 3. Vieraannuttamistilanteissa huomioitavia taustatekijöitä sekä vaikutuksia välittäviä tekijöitä (Lähde: Kelly & Johnston, 2001; käänös Aleneff, M.)

lapsen toiseen vanhempaansa kohdistamien kielteisten käyttäytymistapojen ja reaktioiden selitettiin johtuvan siitä, että vieraannuttava vanhempi vaikuttaa häneen sekä manipuloi, ohjelmoi tai suorastaan aivopesee häntä. Mallin yksiulotteisuutta on sittemmin kritisoitu. Kuvio 3 esittää Kellyn ja Johnstonin (2001; *käännös Marja Aleneff*) moniulotteisen mallin, jossa hahmottuvat ne lukuisat lapsen reaktioon suoraan tai epäsuorasti vaikuttavat taustatekijät, joita vieraannuttamista epäiltäessä tulisi kartoittaa kokonaisvaltaisen tilannekuvan saamiseksi. Eron piirteisiin, vanhempien toimintatapoihin ja viranomaisprosesseihin liittyvien tekijöiden lisäksi niin lapsen ikä ja kehitystaso, temperamentti ja persoonallisuus kuin vanhempienkin persoonallisuus ovat merkityksellisiä huomioitavia asioita.

Käytännön työssä on ehdottoman tärkeää muistaa, että esimerkiksi lapsen ehdottomalle haluttomuudelle tavata toista vanhempaansa on lukuisia vaihtoehtoisia selityksiä, joista vieraannuttaminen on vain yksi. Vieraannuttaminen-termiä voidaan käyttää toisinaan kevyesti tai jopa lyömäaseena. Mikäli lapseen kohdistuu väkivaltaa tai sen uhkaa ja tämä selittää toisen vanhemman tai lapsen toimintaa, ei vieraannuttamisen käsitettä tule käyttää. Näiden tilanteiden erottaminen vieraannuttamisesta on tärkeää, mutta usein hyvin vaikeaa ja vaatii huolellista paneutumista asiaan mahdollisimman laajan taustamateriaalin perusteella. Selvityksen tulee toisaalta tapahtua ripeästi siksi, ettei perusteettoman väkivallan uhan takia pitkitetä lapsen ja vanhemman tapaamiskatkoa. Vastuu jakautuu useammalle taholle, mutta keskeinen rooli akuutissa tilanteessa on väkivaltaepäilyjä selvittävillä tahoilla (poliisi, lasten ja nuorten oikeuspsykologian ja -psykiatrian yksiköt, lastensuojelun työntekijät) ja esimerkiksi olosuhdeselvityksiä teke-

villä tahoilla, koska näillä on työnsä puolesta pääsy laajimman arvioinnissa tarvittavan materiaalin ääreen.

Varsin tyypillinen tilanne on asetelmaltaan sellainen, jossa toinen vanhempi syyttää toista lapsen manipuloinnista ja vieraannuttamisesta ja toinen sanoo lapsen pelkäävän toista vanhempaa. Kansainvälinen kirjallisuus ohjeistaa selvittämään tällaisia vieraannuttamiseen tai toisaalta kaltoinkohteluun liittyviä väitteitä hypoteesityöskentelyn kautta. Tämä tarkoittaa, että selvityksissä tulee huomioida kattavasti kaikki eri vaihtoehdot tilanteen syntymiselle. Huoltoriitatilanteissa lapsen tai esimerkiksi toisen vanhemman haastattelu yksinään ei riitä. Tilanteen kartoittamiseksi tehtävä selvitys ei voi olla laadukas, jos ei ymmärretä, miten esimerkiksi lapsen kertomus ja kuvaus tilanteesta suhteutuu muuhun käytettävissä olevaan tietoon.

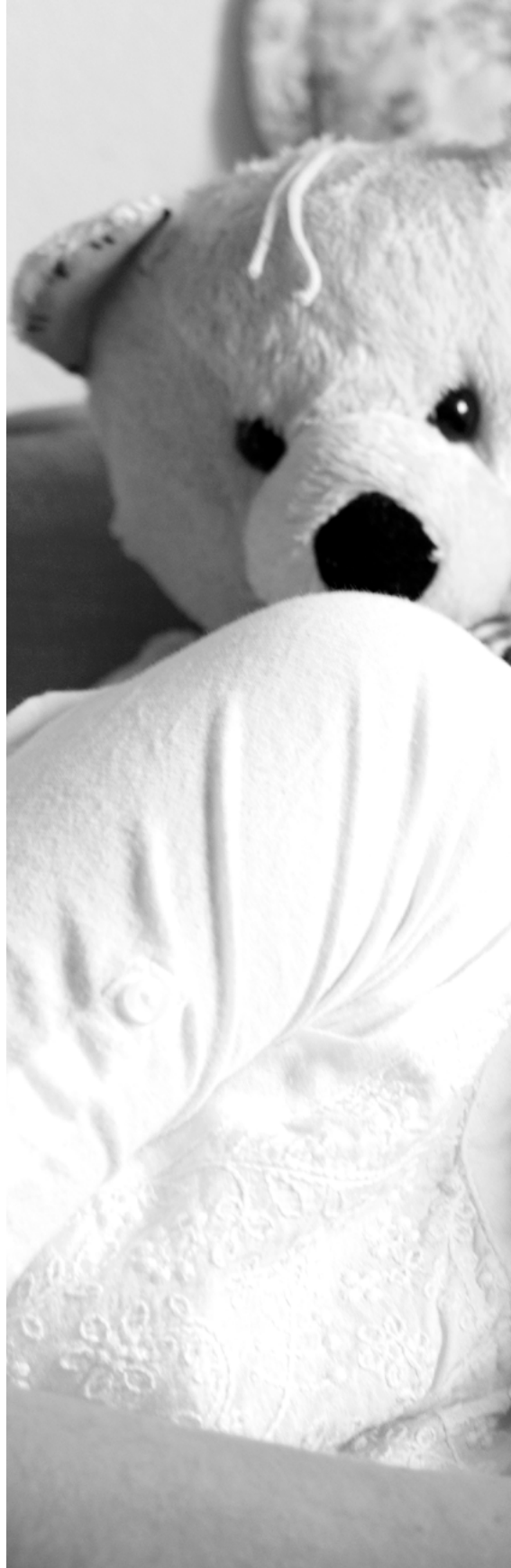
Lopuksi

Vaikeista eroriidoista kärsivien lasten hyväksi on viime vuosina tehty Suomessa paljon. Esimerkkinä mainittakoon THL:n johdolla olosuhdeselvitysten laatimisen tueksi työstehtyt valtakunnalliset ohjeistukset, jotka tulevat osaltaan parantamaan sekä ammattilaisten että perheiden ja viime kädessä myös lasten tilannetta vaikeissa huoltoriitatilanteissa. Turvassa-hanke on kehittänyt uusia tapoja työskennellä perheiden kanssa ja luo uusia tapoja arviointiin. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa (LAPE) luotiin valtakunnallisella, maakunnallisella ja kunnallisella tasolla uusia tapoja toimia huoltoriitatilanteissa.

Tehtävää riittää yhä. Jotta voisimme palvelulla paremmin huoltoriitojen keskellä ole-

via lapsia ja vanhempia, on sosiaalihuollon, terveydenhuollon, järjestöjen ja poliisin tiiviimpi yhteistyö ja osaamisen keskittäminen välttämätöntä. Tähän pyritään muun muassa meneillään olevassa osaamis- ja tukikeskusten kehittämistyössä (ks. Särkelä, artikkeli 5). Tarvitsemme palveluiden parempaa yhteensovittamista: vaikeimmissa tapauksissa, joihin liittyy esimerkiksi väkivaltaepäily ja toisaalta perheoikeudellisia kysymyksiä, voitaisiin tehdä nykyistä tiiviimpääkin yhteistyötä.

Asiakastyötä tukisi myös moniammatillinen, tietoperustainen täydennyskoulutus, jonka sisällöissä huomioitaisiin muun muassa huoltoriidan merkitys lapsen kehityksen kannalta, lähisuhdeväkivallan seuraukset, vanhemmuuteen liittyvien tekijöiden arviointi, lapsen kehitykseen liittyvä yleinen tieto (sosioemotionaalinen kehitys, kognitiivinen kehitys) sekä ennakkokäsitysten ja -asenteiden vaikutusten minimointi käytännön työssä. Vaikeiden huoltoriitojen yhteydessä kaikki asianosaiset, myös tuomarit, asianajajat ja muut lakimiehet, joutuvat tekemisiin osapuolten vahvojen tunteiden ja huoltoriitojen vaikean dynamiikan kanssa. Esimerkiksi sovittelukoulutuksiin on viime vuosina haluttu lisätä tunteiden merkityksen käsittelyä, ja tätä näkökulmaa olisi tärkeää sisällyttää myös kaikkeen täydennyskoulutukseen, joka on suunnattu vaikeita huoltoriitoja ja niihin liittyviä ”täydellisiä myrskyjä” kohtaaville ammattilaisille.

Tarvitsemme palveluiden parempaa yhteensovittamista: vaikeimmissa tapauksissa, joihin liittyy esimerkiksi väkivaltaepäily ja toisaalta perheoikeudellisia kysymyksiä, voitaisiin tehdä nykyistä tiiviimpääkin yhteistyötä.

